

STUDII ȘI ARTICOLE ARTICLES

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană: considerații cu privire la elaborarea și cristalizarea terminologiei trinitare în secolele II-IV

Lect. Dr. Remus Mihai FERARU*

Rezumat:

Obiectivul studiului nostru este de a evoca contribuția scriitorilor și Părinților Bisericii – atât cei din Orient, cât și cei din Occident – la elaborarea conceptelor și a formulei trinitare. Termenii folosiți pentru a desemna esența sau ființa comună a Dumnezeirii și, respectiv, Persoanele Treimii au fost împrumutați din limbajul filosofic grecesc; este vorba despre οὐσία (esență, substanță, ființă), ὑπόστασις (fundament, bază, temelie, sediment, substanță) și πρόσωπον (față, chip, mască de actor). Scriitorii creștini din secolele II-III (Teofil din Antiohia, Origen) au creat fundamentele terminologiei trinitare. În Occident, Tertulian a fixat limbajul trinitar. El a utilizat, pentru prima oară, termenii substantia și persona în domeniul trinitar. În Orient, Părinții capadocieni – în special Sfântul Vasile cel Mare – au avut o contribuție decisivă la cristalizarea formulei trinitare. Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381) și sinodul de la Antiohia (382) au consacrat definiția clasică a Sfintei Treimi: μία οὐσία καὶ τρεῖς ὑποστάσεις.

Cuvinte cheie:

ființă, substanță, ipostas, persoană, Sfânta Treime, concept trinitar, formulă trinitară

Dogma Sfintei Treimi își are începuturile în tradiția iudeo-creștină. În *Vechiul Testament*, Dumnezeu S-a revelat și ca *Treime de persoane*, însă într-un mod indirect și confuz. Forma de plural *Elohim* indică pluralitatea Persoanelor în Dum-

---

* Dr. Remus Mihai Feraru, lector (Istorie Bisericească Universală) la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara; e-mail: remusferaru@yahoo.fr.

Lect. Dr. Remus Mihai Feraru

nezeu¹; apariția celor trei oameni la stejarul Mamvri, cărora Avraam li s-a închinat și le-a adus daruri, trimite la Persoanele Sfintei Treimi². Acestea sunt doar două dovezi care, potrivit exegeților Sfintei Scripturi, confirmă faptul că Vechiul Testament conține urme ale dogmei trinitare. În acest sens, teologii afirmă, pe bună dreptate, că Vechiul Testament pregătește terenul pentru dogma Sfintei Treimi care se revelează în Noul Testament³.

1. Sfânta Treime între credință și dogmă

Pentru primii creștini, *Sfânta Treime* era o realitate înainte de a deveni o dogmă. În Biserica primară, credincioșii nu-și puneau întrebarea în ce constă natura lui Dumnezeu sau Ipostasul dumnezeiesc. Ei doar își mărturiseau credința prin *Simbolurile de credință* (Simbolul Apostolic, Simbolul Atanasian, Simbolul ierusalimitean, Simbolul alexandrin etc.). În ciuda diferențelor notabile dintre diferitele Crezuri, în timp și după loc, acestea cuprind și dogma *Sfintei Treimi*, care învață *egalitatea de cinstire și consubstanțialitatea* Persoanelor treimice. Dogma Sfintei Treimi este mărturisită în formula trinitară rostită de către preot cu ocazia săvârșirii Botezului: „Se botează robul lui Dumnezeu... în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”⁴; această formulă se întemeiază pe însăși porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh”⁵. Cultul Bisericii mărturisește credința în Sfânta Treime, așa cum rezultă din doxologia mică cântată în cadrul Sfintei Liturghii: „Mărire Tatălui și Fiului și Sfântului Duh”, sau din cântarea de la Vecernie – *Lumină lină* – în care „lăudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh, Dumnezeu”⁶.

Problema unui Dumnezeu *Unul după ființă și întreit în Persoane*⁷ s-a pus în Biserica încă de la începutul secolului al III-lea. Prin mărturisirea celor trei nume divine, creștinii au ajuns să-și pună problema numărului Persoanelor în ființa lui

¹ Fc 1, 26; 3, 22.

² Fc 18, 1-16; vezi și Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Dicționar de teologie ortodoxă (A-Z)*, Ed. IBMBOR, București, 1994, p. 406 (s.v. *Treime - Trinitate*).

³ Mircea Basarab, „Dogma Sfintei Treimi în Vechiul Testament”, în *Ortodoxia*, XII (1960), nr. 4, pp. 552-570.

⁴ Cf. www.messe-de-bapteme.com, pentru catehismul catolic; formula ortodoxă corespunzătoare este mai dezvoltată.

⁵ Matei 28, 19.

⁶ Mircea Florin Cricovean, *Ideii dogmatice în epistolele Sfântului Vasile cel Mare*, cu o prefață de Arhid. Prof. Univ. Dr. Constantin Voicu, Ed. Emia, Deva, 2004, p. 70; Pr. Prof. Ene Braniște, Prof. Ecaterina Braniște, *Dicționar de cunoștințe religioase*, tipărit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Laurențiu, Mitropolitul Ardealului, Ed. Andreiana, Sibiu, 2010, pp. 132-133 (s.v. *Doxologie*).

⁷ Pr. Dr. Pompiliu Nacu, *Ereziile primelor opt veacuri creștine și dăinuirea lor la începutul mileniului trei*, Ed. Partener, Galați, 2010, pp. 172-174.

Dumnezeu. În secolul al IV-lea, problema dumnezeirii Fiului și a Sfântului Duh s-a aflat în centrul preocupărilor Părinților Bisericii. În mod inevitabil, această dublă mărturisire (a dumnezeirii Fiului și Duhului Sfânt), de acum înainte exprimată într-un limbaj precis, atrăgea atenția asupra *Treimii* Însăși. În cadrul dezbaterilor teologice din secolul al IV-lea, va fi examinată în mod speculativ natura deosebirii dintre Persoanele Sfintei Treimi; această dezbateră era absolut necesară în vederea elaborării unei formule trinitare, la rândul ei indispensabilă pentru mărturisirea credinței⁸.

Obiectivul studiului nostru este de a evoca contribuția scriitorilor și Părinților Bisericii – atât cei din Orient, cât și cei din Occident – la elaborarea conceptelor și a formulei trinitare.

Părinții Bisericii au respins teoriile care privilegiau unitatea Dumnezeirii în detrimentul distincției Persoanelor treimice sau distincția Persoanelor în detrimentul unității Dumnezeirii în sânul Sfintei Treimi. Ei puneau în mod constant în relație, precum și în tensiune reciprocă, pe de o parte, *bogăția și unitatea divină*, pe care o numeau *monarhie divină*, și pe de altă parte, *realitatea celor trei persoane divine*, pe care o numeau *Sfânta Treime*. În egală măsură, se cuvine să facem distincție între modul de a defini Sfânta Treime al tradiției grecești și al celei latine. Dacă tradiția greacă puna accentul pe trinitatea Persoanelor, pornind – *per ascensum* – de la Persoanele treimice pentru a ajunge la Ființa sau Substanța lor una, tradiția latină accentua unitatea Ființei dumnezeiești; ea pornea – *per descensum* – de la Ființa sau Substanța unică a lui Dumnezeu pentru a ajunge la Persoanele treimice. Oricum, atât într-un caz, cât și în celălalt, esența credinței rămânea neschimbată⁹.

În Orient, termenul de *Treime* (Τριάς) apare pentru prima oară la Teofil din Antiohia (130-183/185); acest termen este folosit într-un context trinitar pentru a desemna cele trei Persoane ale Sfintei Treimi: „... cele trei zile înainte de crearea luminătorilor sunt figuri (τύποι) ale Treimii (τῆς Τριάδος): a lui Dumnezeu, a Cuvântului Lui și a Înțelepciunii Lui”¹⁰. Teofil vede în primele trei zile ale creației *trei preînchipuiri ale Treimii*, reprezentând pe Tatăl, Fiul și Înțelepciunea (adică Duhul Sfânt). Cu toate acestea, la Teofil, termenul *Trias* este departe de a semnifica *taina unui Dumnezeu în trei Persoane*¹¹. În schimb, Origen se referă în mod clar la Sfânta Treime (*Trias*), atunci când afirmă că botezul este folositor „prin puterea

⁸ Bernard Sesboüé, Joseph Wolinski, *Histoire des dogmes*. Vol. I: *Le Dieu du salut*, Éditions Desclée, Paris, 1994, p. 281.

⁹ Ioan I. Ică, „Doctrina Fericitului Augustin despre Sfânta Treime după tratatul «De trinitate»”, în *Studii Teologice*, XIII (1961), nr. 3-4, pp. 168-169.

¹⁰ Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, în „Apologeti de limbă greacă”, traducere, introducere, note și indice de Pr. Prof. T. Bodogae, Pr. Prof. Olimp Căciulă, Pr. Prof. D. Fecioru, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB), nr. 2, Ed. IBMBOR, București, 1980, II, 15, 4, p. 307.

¹¹ Bernard Pouderon, *Les Apologistes grecs du IIe siècle*, Les Éditions du Cerf, Paris, 2005, p. 252, 253.

Lect. Dr. Remus Mihai Feraru

invocațiilor adorabilei Treimi¹². Având ca model pe *Τριάς*, Tertulian creează în limba latină termenul *Trinitas*¹³, care definește cel mai bine relația între cele două părți ale adevărului creștin – unitatea Dumnezeirii și realitatea celor trei Persoane divine. Tertulian este cel dintâi scriitor bisericesc care aplică termenul *trinitas*, în mod judicios, Sfintei Treimi: „Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt”¹⁴.

2. Fundamentele conceptelor trinitare

Controversele pe marginea problemei triadologice au fost alimentate, printre altele, de modul ambiguu în care erau utilizați unii termeni care defineau Persoanele Sfintei Treimi și relațiile dintre Ele. Nevoită să dezvolte și să explice afirmațiile biblice într-un mediu cultural și filosofic, Biserica a folosit o terminologie care nu provenea din Sfânta Scriptură și pe care a încărcat-o cu sensuri biblice creștine. Termenii folosiți pentru a desemna esența sau ființa comună a Dumnezeirii și, respectiv, Persoanele Treimii au fost împrumutați din limbajul filosofic grecesc; este vorba despre *οὐσία* (*esență, substanță, ființă*), *ὑπόστασις* (*fundament, bază, temelie, sediment, substanță*) și *πρόσωπον* (*față, chip, mască de actor*).

Cuvântul *οὐσία* se întâlnește într-o serie de fragmente din dialogurile platoniciene. La Platon, *ousia* are sensul de *existență, esență sau ființă*¹⁵. Spre deosebire de maestrul său, Aristotel îi atribuie lui *ousia* un sens mai precis și mai limitat; acest cuvânt nu mai înseamnă doar *ființă*, ci *un fel de ființă*. În sânul ființei, maestrul *Lyceum*-ului distinge zece categorii: *substanța / esența (ousia)*, împărțită în *primă și secundă*, și cele nouă *accidente* (calitatea, cantitatea, relația, acțiunea, pasiunea sau suferința, locul, timpul, poziția și posesia); *prima esență (πρώτη οὐσία)*

¹² Origen, *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, VI, 23 (17), *apud* B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 221.

¹³ Tertulian calchiază cuvântul *trinitas* după grecescul *τριάς, τριάδος*; *trinitas* derivă de la numeralul *trini, ae, a*, „în număr de trei, câte trei”.

¹⁴ Tertulian, *Adversus Praxean*, în „Tratate dogmatice și apologetice”, ediție bilingvă, studiu introductiv, traducere și note de Dionisie Pîrvuloiu, Ed. Polirom, Iași, 2007, IV, 2, pp. 462-463: „Adeo autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri a filio...” („Însă deși este introdusă *Treimea*, [monarhia] rămâne în propria stare, încât trebuie să fie restituită Tatălui de către Fiul...”); vezi și B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 202.

¹⁵ Termenul *οὐσία* este un substantiv abstract care provine din participiul prezent (ὄν, ὄντος) al verbului *εἶμί*, „a fi”, vezi Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome II (E - K), ouvrage publié avec le concours du Centre Nationale de la Recherche Scientifique, Éds. Klincksieck, Paris, 1970, p. 322 (s.v. εἶμί); în dialogurile lui Platon „οὐσία este întotdeauna *ființa*, însă cu nuanțe speciale, după cum este considerată ca *natură*, ca *existență*, ca *ansamblu* sau ca *parte constitutivă* a ceea ce există, ca *realitate stabilă*”, vezi Suzanne Mansion, „La première doctrine de la substance: la substance selon Aristote”, în *Revue Philosophique de Louvain*, vol. 44, nr. 3, 1946, pp. 350-351 și nota 3.

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană

este cea dintâi și cea mai importantă dintre toate categoriile aristotelice. Mai exact, *ousia* desemnează ceea ce există în ființă primar și fundamental; ea se opune trăsăturilor individuale și accidentale (*συμβεβηκότα*) care urmează să i se adauge¹⁶. Aristotel înțelege prin *esență* (*ousia*) fondul naturii comune a mai multor indivizi. Așadar, noțiunea de *substanță* sau *esență* se naște odată cu Aristotel; în opera Stagiritului, *ousia* devine un concept filosofic precis¹⁷. În terminologia trinitară, *οὐσία* definește *esența comună a Treimii* sau *substanța unică comună a lui Dumnezeu*¹⁸.

Cuvântul *ὑπόστασις* îi este necunoscut lui Aristotel ca termen filosofic. El va pătrunde în limbajul filosofic grație filosofilor stoici. Etimologia sa îl face ambiguu. Sensul lui *ὑπόστασις* se articulează în două direcții: el poate să semnifice fie un *lucru*, fie o *acțiune*. În sensul de *lucru*, el exprimă o *bază*, un *fundament*, un *sediment*, o *depunere*, în general *tot ceea ce stă dedesubt*, așadar orice *realitate substanțială*. În această direcție, folosirea sa filosofică va face din *hypostasis* un sinonim al lui *ousia* sau *substanță*. În sensul de *acțiune*, *hypostasis* semnifică *actul de a se așeza dedesubt*, de unde *actul de a suporta*, *suport*, *suținere*, *sprijin*. În acest sens, evoluția sa semantică o va urma pe cea a verbului *ὑφίστημι* cu utilizările sale intransitive; *hyphistēmi* are sensurile *a se păstra dedesubt*, *a pune dedesubt*, *a pune ca temelie*, dar și *a subzista*, cu un înțeles apropiat de cel al verbului *ὑπάρχω* – *a exista*, *a avea ființă*¹⁹.

Așadar, utilizarea filosofică a acestui termen putea să se dezvolte pe două direcții paralele; în sensul de *lucru* – „realitate substanțială” –, *hypostasis* era sinonim cu *ousia*, și deci, în limbajul dogmatic se înțelegea că în Dumnezeu există un singur *Ipostas*. În sensul de *acțiune* – „a subzista” –, termenul de *hypostasis* putea fi identificat cu *actul de a subzista (a exista) în substanță (ousia)*, iar în acest caz se putea înțelege că în ființa dumnezeiască există *trei ipostasuri*. În cursul dezvoltării discursului creștin despre *Sfânta Treime*, termenul *hypostasis* va trece de la sensul de *substanță* la cel de *subzistență*, și ulterior de *persoană*²⁰.

Un alt termen care se va regăsi în formula trinitară, datorită străduințelor Părinților postniceeni și calcedonieni, este *πρόσωπον*²¹ (*față*, *figură*, *chip*, *mască*

¹⁶ Pierre Aubenque, „Sur l’ambivalence du concept aristotélicien de substance”, în Nestor L. Cordero (ed.), *Ontologie et dialogue. Mélanges en hommage à Pierre Aubenque avec sa collaboration à l’occasion de son 70e anniversaire*, ouvrage publié avec le concours de l’université de Rennes I, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 2000, p. 93; vezi și Pierre Aubenque, *Problema ființei la Aristotel*, traducere de Daniela Gheorghe, prefață și control științific de Ioan-Lucian Muntean, Ed. Teora, București, 1998, pp. 50-51; 115-116; 118-121, 159-160.

¹⁷ Suzanne Mansion, art. cit. („La première doctrine de la substance”), p. 351.

¹⁸ Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *op. cit.*, p. 305 (s.v. *Persoană*).

¹⁹ B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 292.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Cuvântul *πρόσωπον* este format din prepoziția *πρό* (*înainte*) și radicalul *ὄψ* al verbului *ὄραω*, *ὄψομαι* (*a vedea*). Cuvântul semnifică „ceea ce este/se găsește în fața ochilor (altuia)”, vezi Pierre Chantraine, *op. cit.*, vol. III (1974), p. 942 (s.v. *πρόσωπον*).

Lect. Dr. Remus Mihai Feraru

de actor), echivalentul latinescului *persona*. În *Noul Testament*, cuvântul *prosopon* se întâlnește cu sensul de *față, chip*²² și cu cel de *individ* sau *persoană*²³. Spre sfârșitul secolului I, Sfântul Clement Romanul ne furnizează o altă dovadă a utilizării cuvântului *prosopon*; în primele rânduri ale *Epistolei către Corinteni*, Clement se plânge de „câțiva indivizi” (ὀλίγα πρόσωπα) care au răspândit dezordinea în comunitatea din Corint²⁴. Cuvântul *persona* este atestat în limba latină începând din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr.; acest cuvânt se întâlnește cu sensurile de *mască de teatru, personaj* într-o piesă de teatru, *rol teatral și persoană* în sens gramatical²⁵. În opera lui Cicero apar toate celelalte accepțiuni ale termenului *persona* legate de domeniul juridic și psihologic, printre care și acelea de *persoană juridică și personalitate sau caracter concret al unei ființe umane*²⁶; în plus, este foarte probabil ca sensul de *persoană* al grecescului πρόσωπον – atestat de-abia în *Noul Testament* – să se fi datorat unei influențe a latinescului *persona*²⁷.

3. De la elaborarea conceptelor trinitare până la cristalizarea formulei trinitare

Scriitorii creștini din secolele II-III n-au aprofundat învățătura despre Sfânta Treime și n-au explicat relațiile dintre Persoanele trinitare. Însă ei au creat fundamentele terminologiei trinitare. Astfel, Teofil din Antiohia folosește termenul πρόσωπον cu sensul de *față* sau *chip*, pentru a desemna *chipul lui Dumnezeu* (πρόσωπον τοῦ Θεοῦ), pe care îl identifică cu *Logosul divin*. În opinia lui, *Cuvântul* a luat chipul lui Dumnezeu; El este instrumentul pe care Dumnezeu îl folosește pentru a vorbi cu Adam: „Dar Cuvântul Lui, prin Care le-a făcut pe toate, fiind puterea și înțelepciunea Lui, luând chipul (τὸ πρόσωπον) Tatălui și Domnului Universului, El mergea prin Rai, în chipul lui Dumnezeu, și vorbea cu Adam”²⁸. Uti-

²² FA 2, 28: „ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου” („Mi-ai făcut cunoscute căile vieții; mă vei umple de bucurie cu *înfățișarea* Ta”).

²³ 2 Cor. 1, 11: „συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῆ ὑπὲρ ἡμῶν” („Ajutându-ne și voi cu rugăciunea pentru noi, astfel încât darul acesta pentru noi, prin rugăciunea multor *persoane*, să ne fie prilej de mulțumire din partea multora pentru noi”); vezi și Maurice Nédoncelle, „Prosopon et persona dans l’antiquité classique. Essai de bilan linguistique”, în *Revue des Sciences Religieuses*, tome 22, fascicule 3-4, 1948, pp. 282-283.

²⁴ Maurice Nédoncelle, art. cit. (*Prosopon et persona...*), p. 283.

²⁵ *Ibidem*, pp. 284-285, 296.

²⁶ *Ibidem*, p. 297.

²⁷ A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, troisième édition revue, corrigée et augmentée d’un index, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1951, p. 885.

²⁸ Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, II, 22, 2, p. 311.

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană

lizarea termenului πρόσωπον cu sensul de *chip* ar putea să explice, dacă nu chiar să justifice, folosirea lui ulterioară pentru a distinge cele trei Persoane treimice în ființa lui Dumnezeu²⁹.

Origen (185-254) este primul scriitor creștin care folosește termenul *hypostasis* într-un cadru trinitar. În același timp, el se străduiește să facă o diferențiere între *hypostasis* și *ousia*³⁰, care până atunci erau sinonime, având sensul de *substanță*. În *Comentariu la Evanghelia după Ioan*, Origen afirmă că „există trei ipostasuri (τρεῖς ὑποστάσεις): Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt...”; în acest caz, termenul *hypostasis* desemnează o realitate concretă, respectiv o *entitate individuală*. Pornind de la premisa existenței celor *Trei Ipostasuri*, Origen insistă pe unitatea între Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul; în același timp, el susține că cele Trei Persoane sunt *o singură substanță (ousia)*³¹. În ciuda unor oarecare imprecizii sesizate în terminologia trinitară formulată de către Origen, Cele Trei Ipostasuri – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt – nu mai sunt prezentate pornind de la *substanța una*, identificată cu Dumnezeu-Tatăl (*substanța-mată*), ci ele sunt prezentate în ele însele, pornind de la pluralitatea lor³². Așadar, în privința modului de definire a *Treimii*, diferența dintre tradiția greacă și tradiția latină își găsește la Origen unul dintre antecedentele sale.

Episcopul Dionisie al Alexandriei (195-265), discipolul lui Origen, va continua învățătura maestrului său. Prin urmare, el apără formula celor trei *Ipostasuri*³³. De altfel, prin utilizarea acestei formule se urmărea contracararea ereziei modaliste, a cărei cel mai cunoscut promotor a fost Sabelie. Pentru modaliști, persoana (πρόσωπον) era modul de manifestare a unicului Dumnezeu; pornind de la sinonimia între *ousia* și *hypostasis*, Sabelie considera că Dumnezeu ca ființă unică a luat rând pe rând diferite înfățișări (πρόσωπα), prin intermediul cărora li s-a descoperit oamenilor. Ca Dumnezeu-Tatăl, El S-a descoperit la creație, ca Dumnezeu-Fiul, S-a manifestat în mântuirea lumii, iar ca Duhul Sfânt, S-a făcut simțit la desăvârșirea, sfințirea Bisericii, precum și în organizarea și conducerea acesteia. Mai precis, Sabelie susținea că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt trei forme

²⁹ Bernard Pouderon, *op. cit.*, p. 254.

³⁰ În ciuda străduințelor sale, Origen nu face totuși o distincție riguroasă între *ipostas (hypostasis)* și *substanță/ființă (ousia)*. Terminologia trinitară a lui Origen nu este pe deplin riguroasă și coerentă. Termenii *ipostas (hypostasis)*, *substanță (ousia)* și *substrat (hypokeimenon)*, folosiți cu referire la Dumnezeu, prezintă încă sensuri foarte apropiate, dacă nu sunt chiar sinonime. Ele desemnează o realitate concretă, prin opoziție cu ceea ce nu există decât în duh, B. Sesbotié, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, pp. 221-222.

³¹ B. Sesbotié, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, pp. 221-222, 292.

³² *Ibidem*, p. 222.

³³ *Ibidem*, p. 292.

Lect. Dr. Remus Mihai Feraru

de manifestare a lui Dumnezeu, înțelese ca trei chipuri (*prosopa*), însă nu ca trei Persoane sau Ipostasuri ale unicului Dumnezeu³⁴.

Prin *ousia* și *ipostas*, teologii latini înțelegeau *substanță*; astfel, *Trei Ipostasuri semnificau pentru ei Trei Substanțe și, prin urmare, Trei Dumnezei*. În consecință, episcopii apuseni i-au acuzat pe Părinții răsăriteni de *triteism* sau *subordinaționism*. Cum au ajuns latinii să facă această gravă confuzie? Explicația este simplă dacă avem în vedere relativa sărăcie a vocabularului latin. Traducerea – mai exact transcrierea – în latină a termenului *hypo-stasis* dădea exact *sub-stantia*. Pentru a traduce două cuvinte grecești, *ousia* și *hypostasis*, pline de nuanțe subtile, latinii nu dispuneau decât de un singur cuvânt: *substantia*. Asta explică deci confuzia făcută de către latini³⁵.

În Occident, Tertulian (150/160-220) a fixat limbajul trinitar. El are meritul de a fi introdus formula trinitară în teologia apuseană. Contribuția sa la elaborarea terminologiei trinitare este foarte importantă: el a utilizat, pentru prima oară, termenii *substantia* și *persona* în domeniul trinitar și a definit raporturile dintre aceștia.

Tertulian a fixat „dacă nu sensul, cel puțin utilizarea termenului *substantia* în domeniul trinitar”³⁶. Scriitorul african a preluat cuvântul *substantia* cu sensul de „ființă”, „realitate existentă”, din filosofia latină³⁷. În lucrarea sa *Apologeticum*, Tertulian folosește, pentru prima oară, termenul *substantia* într-un cadrul trinitar: „Dar și noi atribuim cuvântului, rațiunii și puterii, prin care am spus că Dumnezeu a alcătuit toate, o *substanță proprie*, spiritul în care se cuprind: Cuvântul, când El poruncește, rațiunea, când rânduiește, puterea, când împlinește toate. Spunem că acest spirit a purces de la Dumnezeu și, ca Unul-Născut din ceea ce a purces, întru aceea S-a numit Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu Însuși, din cauza *unității substanței (ex unitate substantiae)*; căci și Dumnezeu este duh”³⁸. În

---

³⁴ Pr. Dr. Pompiliu Nacu, *op. cit.*, p. 177; vezi și Bernard Sesboüé, *Saint Basile et la Trinité. Un acte théologique au IVe siècle. Le rôle de Basile de Césarée dans l'élaboration de la doctrine et du langage trinitaires*, Éd. Desclée, Paris, 1998, p. 208.

³⁵ B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, pp. 292-293.

³⁶ Joseph Moingt, *Théologie trinitaire de Tertullien*, vol. II: *Substantialité et individualité* (coll. Théologie, t. 68-70), Ed. Aubier, Paris, 1966, p. 399.

³⁷ Pentru a defini *substanța* în sens filosofic, latinii foloseau termenii *substantia* și *essentia*. Seneca îi atribuie lui Cicero crearea cuvântului *essentia*, vezi Seneca, *Epistole către Lucilius*, vol. I (cărțile I-X), traducere din limba latină, studiu introductiv, note și indice de Ioana Costa, Ed. Polirom, Iași, 2007, VI, 58, 6, p. 182. Filosoful latin folosește *essentia* cu sensul de „natură, substanță a unei ființe”, vezi Seneca, *Epistole către Lucilius*, vol. II (cărțile XI-XX), traducere din limba latină, studiu introductiv, note, appendix („Epistolarul paulino-senecan”, text biling) și indice de Ioana Costa, Ed. Polirom, Iași, 2008, XI-XIII, 87, 40, p. 41.

³⁸ Tertulian, *Apologeticum*, în „Apologeti de limbă latină”, traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, introducere, note și in-

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană

opinia lui Tertulian, deși este duh, Dumnezeu „este un corp în felul său, cu o formă proprie”³⁹. Tertulian dă aici, probabil, cuvântului *corp* înțelesul de *substanță-esență* sau *ființă*; deci Dumnezeu este *substanță/ființă*. Cu alte cuvinte, substanța indică materia care constituie ființa divină; substanța este comună lui Dumnezeu-Tatăl și lui Dumnezeu-Fiul; expresia *unitas substantiae* indică *comuniunea de substanță/ființă* între Tatăl și Fiul⁴⁰.

Sfânta Treime ia naștere printr-o iconomie, adică o comunicare a ființei divine de la Tatăl către Fiul: „Căci Tatăl este toată ființa, Fiul însă o derivație și o parte a totului”⁴¹. Chiar dacă această afirmație a lui Tertulian conține o evidentă nuanță subordinaționistă, învățătura sa despre Sfânta Treime este „ortodoxă”, deoarece el afirmă și mărturisește mereu consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl. Iconomia divină nu introduce o divizare a ființei dumnezeiești, ci „cele Trei Persoane sunt cu o singură ființă, o singură stare, o singură putere”⁴². Așadar, Tertulian apără unitatea *Ființei*, însă el nu o concepe încă în sensul în care ea a fost formulată de către Sinodul de la Niceea.

Pentru a evita orice ambiguitate în legătură cu dubla valoare a termenului *substantia*⁴³, și deci pentru a face mai precisă terminologia trinitară, Tertulian a introdus în teologia apuseană termenul *persona* cu referire la „persoanele” Sfintei Treimi; astfel, în Occident, *persona* va deveni echivalentul cuvântului grecesc *hypostasis*. În dialogul *Adversus Praxean*, Tertulian opune *substantia* (*ființă* sau *substanță*) termenului *persona*; pentru a exprima acest din urmă concept, Tertulian folosește perifriza *substantiva res* (*ființă substanțială*)⁴⁴. El asociază *persona* cu *res* cu scopul de a-l combate pe Praxeas, care exagerase ideea de monarhie divină, considerându-l pe Hristos, în sens modalist, ca un mod de manifestare a lui Dumnezeu Tatăl, și nu ca o Persoană în Sine. Scriitorul african îl numește pe Fiul *res et persona quaedam*⁴⁵.

dici de Prof. Nicolae Chițescu, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, (PSB), nr. 3, Ed. IBMBOR, București, 1981, XXI, 11, p. 70.

³⁹ Idem, *Adversus Praxean* VII, 8, pp. 472-473: „...quis enim negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie” („cine, așadar, va tăgădui că Dumnezeu este corporal, deși este duh? Căci duhul este corp, în felul său, cu o formă proprie”).

⁴⁰ Claudio Moreschini, *Istoria filosofiei patristice*, traducere de Alexandra Cheșcu, Mihai-Silviu Chirilă și Doina Cernica, Ed. Polirom, Iași, 2009, pp. 192-193.

⁴¹ Tertulian, *Adversus Praxean*, IX, 2, pp. 476-479: „Pater enim tota substantia est, filius vero, derivatio totius et portio”.

⁴² *Ibidem*, II, 4, pp. 458-459: „...tres dirigens patrem et filium et spiritum, tres (...) unius autem substantiae et unius status et unius potestatis...”.

⁴³ În epoca lui Tertulian, *substantia* era echivalentul latin al grecescului *ousia*, însă, în același timp, era și traducerea latină a termenului grecesc *hypostasis*, cu sensul de *ipostas*.

⁴⁴ Tertulian, *Adversus Praxean*, XXVI, 6, p. 552.

⁴⁵ *Ibidem*, VII, 5, p. 470.

Tertulian înțelege prin *res* „lucru”, în sens de substanță reală, tangibilă, de sine stătătoare, care provine din substanța Tatălui⁴⁶. Prin asocierea lui *res* cu *persona*, Tertulian întărește sensul de „realitate obiectivă și distinctă” a cuvântului *persona* în cadrul ființei dumnezeiești. Așadar, apropierea făcută între *persona* și *res* face posibilă, se pare, legătura cu cuvântul grecesc *hypostasis*. Prin faptul că Tertulian vede în Dumnezeu o ființă și trei „lucruri” (*res*) – asociate celor trei Persoane –, el exprimă într-o manieră proprie deosebirea pe care Părinții greci o fac între *ousia* și *hypostasis*⁴⁷.

Începând cu Tertulian, termenul *persona* cu sensul de *Persoană a Sfintei Treimi* se va impune repede în Occident. El a fost primul scriitor bisericesc care a folosit *persona* în sens „ortodox”. La Tertulian, termenii *substantia* și *persona* figurează împreună într-o scurtă formulă trinitară: „teneo unam substantiam in tribus cohaerentibus” („păstrez întotdeauna o singură ființă în trei [persoane] inseparabil unite”)⁴⁸. Această formulă va deveni clasică pentru dogma *Sfintei Treimi*. Deși Dumnezeu este unic în ceea ce privește ființa, totuși aceasta subzistă în Trei Persoane. Izvorul ființei divine este Dumnezeu-Tatăl. Cele trei Persoane treimice își comunică reciproc Ființa dumnezeiască fără ca aceasta să se divizeze. Așadar, Tertulian are meritul de a fi opus unicitatea Ființei Treimii Persoanelor. În opinia celebrului teolog Joseph Moingt, Tertulian „și-a dat seama de necesitatea de a utiliza un cuvânt pentru a exprima ceea ce există în Dumnezeu comun și unic [*substantia*], și un alt cuvânt, diferit de primul, pentru a desemna ceea ce este distinct și numeros [*personae*]⁴⁹. Doctrina treimică formulată de către Tertulian constituie fundamentul pe care se va dezvolta învățătura de credință niceeană.

Sinonimia între *hypostasis* și *ousia* se menține la începutul secolului al IV-lea. Ereziarhul Arie înțelege cele Trei Ipostasuri în sensul de *Trei substanțe (ousiai) ierarhic subordonate* una alteia. El susține că *Fiul este diferit de Tatăl după ființă, și deci este creat*. În schimb, Atanasie cel Mare, patriarhul Alexandriei, a păstrat un vocabular mai tradițional; el confunda cei doi termeni *ousia* și *hypostasis*⁵⁰.

Echivalența între *ousia* și *hypostasis* este recunoscută oficial la Sinodul de la Niceea (325) prin canonul care anatemizează pe cei care afirmă că *Fiul este dintr-un alt ipostas sau ființă decât Tatăl*: „[...] ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας

⁴⁶ Guy-Robert St-Arnaud, „De la «lettre» à persona: prolégomènes à une structure”, în *Revue des Sciences Religieuses*, tome 64, fascicule 3-4, 1990, p. 287.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 288.

⁴⁸ Tertulian, *Adversus Praxean*, XII, 7, pp. 490-491.

⁴⁹ Joseph Moingt, *op. cit.*, vol. II, p. 646.

⁵⁰ J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans l'Antiquité chrétienne. De Saint Athanase à Saint Augustin (318-430)*, vol. II, huitième édition, J. Gabalda Éditeur, Paris, 1924, p. 75.

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană

φάσκοντας εἶναι ... ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία”⁵¹; sinonimia dintre cei doi termeni este menită să accentueze unitatea Ființei dumnezeiești. În prima parte a Crezului Nicean s-a fixat învățătura despre *dumnezeirea Fiului, egalitatea și consubstanțialitatea Lui cu Tatăl*. Formula *Unul născut, Care din Tatăl S-a născut, adică din ființa Tatălui* (τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς) este îndreptată direct împotriva ereziei lui Arie, care afirma că Fiul este creat prin voința Tatălui, dar nu din ființa Lui, ci din nimic. Dacă Fiul este un Fiu adevărat prin naștere, El moștenește *substanța* sau *ființa* Celui care L-a zămislit, adică *substanța sau ființa Tatălui*, precum se întâmplă în orice naștere naturală⁵². Termenul cheie al Crezului niceean este cuvântul *ὁμοούσιος* – *consubstantialis*⁵³, prin care se definește *deoființimea lui Dumnezeu-Fiul cu Dumnezeu-Tatăl*, și implicit *dumnezeirea Fiului și egalitatea Lui cu Tatăl*.

4. Cristalizarea deplină a formulei trinitare

Sinodul de la Niceea (325) marchează debutul unei noi etape în polemicile referitoare la terminologia trinitară. În cursul disputelor provocate de criza arianismului între 325 și 381, dezbaterile având ca subiect vocabularul trinitar îi vor avea ca protagoniști, pe de o parte, pe așa-numiții „vechi-niceeni”, rămași fideli formulei *o substanță sau un ipostas în trei persoane*, iar pe de altă parte, pe „neoniceeni” care susțineau formula *o substanță în trei ipostasuri sau persoane*; cu alte cuvinte, remarcăm apariția unei divergențe de limbaj între cei care admiteau sinonimia *hypostasis* – *ousia*, înțelegând că termenul *ipostas*, cu sensul de „substanță, ființă, esență”, se referă la natura comună a dumnezeirii, pe de o parte, și partizanii formulei celor trei ipostasuri, pe de altă parte; aceștia din urmă afirmă că *hypostasis* are sensul de „persoană”, referindu-se la cele trei Persoane Treimice⁵⁴. Teologii apuseni erau favorabili formulei susținute de către „vechii-niceeni”, întrucât ei admiteau echivalența între *hypostasis* și *ousia*⁵⁵.

⁵¹ Heinrich Denzinger, *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, herausgegeben von Peter Hünermann, 39. Auflage, Herder, Freiburg im Breisgau-Basel-Rom-Wien, 2001, pp. 62-64.

⁵² B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 246.

⁵³ Prin folosirea termenului *homoousios* – care provine din limbajul filosofic –, Crezul niceean înregistrează o premieră; și anume, pentru prima oară într-un text bisericesc oficial și normativ pentru credință sunt folosite cuvinte care nu provin din Sfânta Scriptură. Termenul *ὁμοούσιος* poate fi considerat „embrionul întregului discurs dogmatic al Bisericii”, B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 248, 250.

⁵⁴ André de Halleux, „«Hypostase» et «personne» dans la formation du dogme trinitaire (ca 375-381)” în *Patrologie et oecuménisme. Recueil d'études* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium XCIII), Leuven University Press / Uitgeverij Peeters, Leuven, 1990, p. 117.

⁵⁵ B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 294.

Sinodul local ținut la Alexandria în 362 a încercat să-i concilieze pe „vechii-niceeni” și pe „neo-niceeni”. În acest sens, membrii sinodului încuviințează folosirea ambelor formule trinitare: atât pe cea a „vechilor-niceeni” (formulă preferată de către Sfântul Atanasie cel Mare, Paulin de Antiohia și recunoscută de către Bisericile Alexandriei și Romei), cât și pe cea a „neo-niceenilor”; această din urmă formulă era utilizată de către Meletie din Antiohia, adversarul lui Paulin, și recunoscută de către Părinții capadocieni. Potrivit procesului verbal păstrat în *Tomosul către antiohieni* al Sfântului Atanasie al Alexandriei, reprezentanții *vechilor-niceeni* și ai *neo-niceenilor* își dau reciproc acordul pentru utilizarea ambelor formule trinitare agreeate. Fiind întrebați de ce mărturisesc că în Dumnezeu există un singur *ipostas*, reprezentanții *vechilor-niceeni* răspund:

„Pentru că noi apreciem că *ipostas* (*hypostasis*) înseamnă același lucru ca [termenul] *substanță/ființă* (*ousia*); și credem că nu e decât o singură ființă, pentru că Fiul este din ființa (*ousia*) Tatălui, și din cauza identității naturii Lor”⁵⁶.

La rândul lor, reprezentanții *neo-niceenilor* au fost întrebați cum socotesc ei că pot să fie înțelese cele trei *ipostasuri*; ei au răspuns:

„Noi credem în Sfânta Treime, și nu numai într-o Treime nominală, ci (într-o Treime) care există cu adevărat și subzistă (ὁφεστῶσαν): Tatăl există cu adevărat și subzistă (ὁφεστῶτα); Fiul este deoființă cu Tatăl și subzistă (ὁφεστῶτα); iar Duhul Sfânt subzistă și există (ὁφεστῶς καὶ ὑπάρχων), noi știm asta; însă nu spunem că ar fi trei Dumnezei sau trei Principii”⁵⁷.

În scrisoarea adresată papei Damasus, Sfântul Ieronim evocă, printre altele, decretul sinodal emis la Alexandria, care autoriza libera utilizare a celor două formule trinitare agreeate atât de către „vechii-niceeni”, cât și de „neo-niceeni”. Părintele latin își exprimă reticența față de formula „celor trei *ipostasuri*” utilizată în Orient de către partizanii lui Meletie din Antiohia: „După mărturisirea de credință de la Niceea, după decretul din Alexandria în acord cu Occidentul, o odraslă de-a arienilor «rustici» pretinde de la mine, bărbat roman, o nouă formulă: «trei *ipostasuri*»”⁵⁸. Adepții lui Meletie, care susțineau formula *o singură ființă și trei ipostasuri*, erau acuzați, printre altele, de arianism, deoarece militau pentru

⁵⁶ Atanasie cel Mare, *Tome aux Antiochiens*, 5, în J.-P. Migne (ed.), *Patrologia Graeca; Patrologiae cursus completus, series graeca*, tome 26, Paris, 1857, 6, col. 801 C (abreviat *infra PG*), apud Bernard Sesboüé, Joseph Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 294.

⁵⁷ *Ibidem*, col. 801 B, apud B. Sesboüé, J. Wolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 294.

⁵⁸ Fericitul Ieronim, *Epistole*, vol. I, studiu introductiv de Constantin Răchită, traducere de Traian Diaconescu, Ed. Basilica, București, 2013, XV, 3 (*Către papa Damasus*), pp. 90-91.

Ființă și Substanță, Ipostas și Persoană

introducerea termenului *ipostas* în dogma trinitară⁵⁹. Deoarece Ieronim înțelegea prin *hypostasis* ființă sau substanță, nicidecum persoană, el își manifestă suspicini față de acest termen; de aceea, el îi acuză pe meletieni de erezie. În schimb, Părintele stridonian dă o interpretare ortodoxă formulei celor trei ipostasuri: „[...] dacă cineva nu mărturisește cele trei ipostasuri ca trei ἐνυπόστατα, adică trei persoane care subzistă fiecare în parte, să fie anatema!”⁶⁰

Părinții capadocieni au avut o contribuție decisivă la cristalizarea formulei trinitare. În acest proces, Sfântul Vasile cel Mare a jucat un rol fundamental; strădaniile sale au dus, pe de o parte, la formularea din punct de vedere conceptual a distincției între Persoanele Treimii, iar pe de altă parte, la elaborarea unei formule trinitare echilibrate și complete. În epistolele sale, Sfântul Vasile abordează în mod direct problema terminologiei trinitare. El definește conceptele de *ousia* și *hypostasis* și precizează raporturile dintre acestea. Potrivit Sfântului Vasile, *ousia* este fondul naturii comune în indivizii de aceeași specie. Însă *ousia* n-ar putea exista în mod real decât cu condiția de a fi completată prin trăsături individualizante care pot să o determine; aceste trăsături primesc diferite nume, și anume: ἰδιότητες, ἰδιώματα, ἰδιαζόντα σημεῖα, ἴδια γνωρίσματα, χαρακτηρισες, μορφαί⁶¹. Dacă aceste trăsături individualizante se adaugă la *ousia*, se obține *ipostasul* (*hypostasis*)⁶². Prin *ipostas*, Vasile înțelege o ființă de sine stătătoare caracterizată prin trăsături proprii, în sensul de *individ* sau *persoană*; *ipostasul* cuprinde și posedă *ousia*. Așadar, între *ousia* și *hypostasis* nu există sinonimie, ci antinomie. Ipostasul se opune *ousiei*, la fel cum ceea ce este specific se opune unui lucru comun sau precum particularul se opune generalului. Într-o scrisoare, datând din 376, adresată prietenului său Amfilohie de Iconium, Sfântul Vasile face o distincție clară între *ousia* și *ipostas*: „Ființa și ipostasul au între ele aceeași deosebire care există între un lucru comun și unul specific, precum, de exemplu, cea care există între animal în general și un anume om determinat”⁶³. În concepția Sfântului Vasile, *ousia* divină nu este în sine un *ipostas*, deoarece deși este individuală, ea nu există separat, ci există în Persoanele în care este comună. Dimpotrivă, Persoanele divine, care se opun unele altora, au o existență proprie care nu îngăduie ca ele să fie confundate⁶⁴. Sfântul Vasile se dovedește a fi un apărător al consubstanțialității (*homoousios*) Persoane-

⁵⁹ Teologii latini, care traduceau termenul *ousia* (*ființă, substanță*), prin *ipostas*, înțelegeau, la fel ca Arie, că în Sfânta Treime există trei substanțe, deci trei Dumnezei.

⁶⁰ Fericitul Ieronim, *Epistola XV*, 3, p. 91.

⁶¹ Cf. Vasile cel Mare, *Adversus Eunomium*, II, 28, 3, 4, *apud* J. Tixeront, *op. cit.*, vol. II, p. 77, n. 2.

⁶² J. Tixeront, *op. cit.*, vol. II, p. 77.

⁶³ Saint Basile, *Lettres*, tome III, texte établi et traduit par Yves Courtonne, Les Belles Lettres, Paris, 1966, 236, 6: „Οὐσία δὲ καὶ ὑπόστασις, ταύτην ἔχει τὴν διαφορὰν ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῶον πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον”.

⁶⁴ J. Tixeront, *op. cit.*, vol. II, p. 78.

Lect. Dr. Remus Mihai Feraru

lor Treimii; el susține cu credință că ființa divină (*ousia*) este una și aceeași pentru toate Persoanele divine.

Vasile cel Mare s-a arătat mai rezervat față de termenul *πρόσωπον*; el nu era de acord ca *prosopon* să fie considerat drept echivalentul lui *hypostasis*, deoarece el a fost folosit în sens eretic de către sabelienii modaliști. Dimpotrivă, Grigorie de Nazians a fost de acord cu utilizarea lui *prosopon* cu sensul de persoană a Sfintei Treimi, deoarece astfel, spunea el, cuvântul își pierdea vechiul său sens păgân de actor sau personaj de tragedie ori comedie⁶⁵.

Concluzii

Lungul drum parcurs în procesul de elaborare al formulei trinitare s-a încheiat, în linii mari, în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Marii teologi de la sfârșitul secolului al IV-lea au reluat formulele Sinodului de la Niceea, din care vor elimina orice urmă de arianism și sabelianism; am evocat, în acest sens, eforturile depuse de către Părinții capadocieni și în special de către Sfântul Vasile cel Mare. Pornind de la distincția origenistă între *ousia* și *hypostasis*, Vasile cel Mare a definit cei doi termeni și a precizat raporturile dintre aceștia. Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381) și sinodul de la Antiohia (382) au recapitulat „lucrarea” Sfântului Vasile, consacrand definiția clasică a Sfintei Treimi: *μία οὐσία καὶ τρεῖς ὑποστάσεις* („o ființă în trei ipostasuri – persoane”). Activitatea doctrinară a Sfântului Vasile cel Mare poate fi considerată drept ecumenică, în accepțiunea modernă a acestui cuvânt. Elaborarea formulei trinitare a constituit un act de reconciliere în același timp conceptuală și umană a creștinilor, în urma căruia Bisericele lor divizate și-au regăsit unitatea.

---

⁶⁵ *Ibidem.*